

TRIBUNA D'ARQUEOLOGIA

2003 - 2004

Direcció General del Patrimoni Cultural

TRIBUNA D'ARQUEOLOGIA

2003-2004

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura
Barcelona 2006

© Generalitat de Catalunya i autors
Edició del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya
Preimpresió: Víctor Igual, Còrsega, 237. Barcelona
Impressió: Printing, SL. Súria
Dipòsit legal: B. 42.249-2006
ISSN: 1130-7781
ISBN: 84-393-7119-5

Sumari

- La intervenció paleontològica al dipòsit controlat de residus de Can Mata (els Hostalets de Pierola, Anoia): campanya novembre 2002 - agost 2003
David M. Alba, Jordi Galindo, Isaac Casanovas-Vilar, Salvador Moyà-Solà 7
- Montlleó (Prats i Sansor, Cerdanya). El primer jaciment magdalenian a l'aire lliure en altitud al cor dels Pirineus
Xavier Mangado, Oriol Mercadal, Josep Maria Fullola, Xavier Esteve, Mathieu Langlais, Jordi Nadal, Àlicia Estrada, Esperanza Sánchez, Sandra Lacruz, J. Grimaó 23
- Can Xac (Argelaguer, Garrotxa). Un poblat a l'aire lliure del bronze final
Sussana Manzano, Bibiana Agustí, Natàlia Colomeda 45
- L'adequació per a la visita del poblat neolític de Ca n'Isach. Campanyes 2001-2003 (Palau-saverdera, Alt Empordà)
Josep Tarrús i Galter, Enric Carreras i Vigorós 67
- L'edifici Alfa del Puig Morter i l'horitzó de Son Ferragut: un nou tipus d'unitat domèstica mediterrània entre els segles VIII i VI abans de la nostra era
Pedro V. Castro, Trinidad Escoriza, Maria Encarna Sanahuja 77
- Noves intervencions arqueològiques a l'assentament fortificat ilerget dels Estinclells (Verdú, Urgell)
David Asensio, Ramon Cardona, Conxita Ferrer, Jordi Morer, Josep Pou, Oriol Saula 95

- La intervenció arqueològica als Horts de Can Torras (Castellar del Vallès): un assentament del neolític i un vilatge de l'antiguitat tardana
Joan-Manuel Coll Riera, Jordi Roig Buxó (ARRAGO, sl) 113
- Un taller artesà ibèric a Olèrdola (Alt Penedès). L'alum com a indicador químic per a la localització dels llocs de tenyit o d'adobatge de pell
Núria Molist, Joan Enrich, Josep M. Bosch, Salvador Butí, M. García, Montse Gómez, Josep Mestres, Jordina Salas, Rosa M. Sanabre, Nati Salvadó 129
- La vil·la romana de Sant Pere de Gavà (Baix Llobregat): de l'alt imperi a l'antiguitat tardana. Catorze anys d'intervencions arqueològiques
Joan Josep Esteban, Àlicia Estrada, Natàlia Salazar, Jordina Sales 171
- L'excavació del jaciment arqueològic del carrer Sant Honorat, 3, de Barcelona
Francesc X. Florensa i Puchol, Agustín Gamarra Campuzano 189
- Excavacions al castell de Quermançó (Vilajuïga, Alt Empordà)
Joan Llinàs i Pol, José María García-Consuegra Flores 211
- Intervencions arqueològiques a la catedral de Tarragona: treballs del Pla director (2000-2003).
Josep Maria Macias, Joan Menchon i Bes, Andreu Muñoz Melgar, Immaculada Teixell Navarro 221
- Excavacions arqueològiques al Raval del Pallol de Reus (Baix Camp). La recuperació d'un tram de muralla (segle XIV) i del barri dels escudillers (segles XVI-XVII)
Ester Ramon, Maria del Carmen Carbonell, Pilar Bravo 247
- Patrimoni arqueològic i medi natural: propostes de protecció integral en jaciments del riberal de l'Ebre
Margarida Genera, Jordi Galindo, Anna Gómez, Aureli Álvarez, Bàrbara Ramírez 269

L'edifici Alfa del Puig Morter i l'horitzó de Son Ferragut: un nou tipus d'unitat domèstica mediterrània entre els segles VIII i VI abans de la nostra era

PEDRO V. CASTRO MARTÍNEZ, TRINIDAD ESCORIZA MATEU,
M. ENCARNA SANAHUJA YLL

1. L'HORIZÓ DE SON FERRAGUT: ELS SEGLES VIII A VI CAL ANE A MALLORCA¹

L'estudi fet a l'edifici Alfa del Puig Morter de Son Ferragut (Sineu, Mallorca, Illes Balears) ens ha permès concloure que es tracta d'un model d'habitatge que fins ara no s'havia pres en consideració com a tal en la prehistòria recent de Mallorca. L'anàlisi de les evidències materials d'aquest jaciment arqueològic i d'altres contextos contemporanis ens ha dut a definir un moment històric, que hem denominat Horitzó de Son Ferragut, per al qual ens hem proposat tractar les relacions socials existents.

En primer lloc, hem analitzat les relacions que es van establir a l'interior del grup domèstic, de manera que hi hem pogut identificar l'existència de dos sectors diferenciats, una possibilitat molt poc explorada en arqueologia i que ens interessava sobretot amb l'objecte de poder assenyalar les pràctiques socials conjuntes o separades que van fer dones i homes. Així, hem buscat les evidències sobre les diferents activitats fetes en l'edifici Alfa i les seves implicacions socials. No obstant això, en contextualitzar l'edifici Alfa entre les comunitats coetànies, a causa de la necessitat de proves que tanquin el ventall d'hipòtesis que s'ajusten a la documentació empírica, no hem pogut oferir una proposta sociològica tancada. Descartades moltes possibilitats, hem establert les quatre hipòtesis en les quals creiem que s'haurà de centrar la investigació si el seu objectiu és el de resoldre els dubtes que se segueixen mantenint sobre la vida social de les comunitats mallorquines en els últims segles de la prehistòria.

1. La referència «cal *ANE» correspon a cronologies del nostre calendari «abans de la nostra era», obtingudes a partir del calibratge dendrocronològic del radiocarboni. S'ha utilitzat la versió 4.3 del programa CALIB de la Universitat de Washington (STUIVER, REIMER i REIMER 2000). Els criteris ja han estat exposats amb anterioritat (CASTRO MARTÍNEZ i MICÓ 1995; CASTRO MARTÍNEZ, LULL i MICÓ 1996).

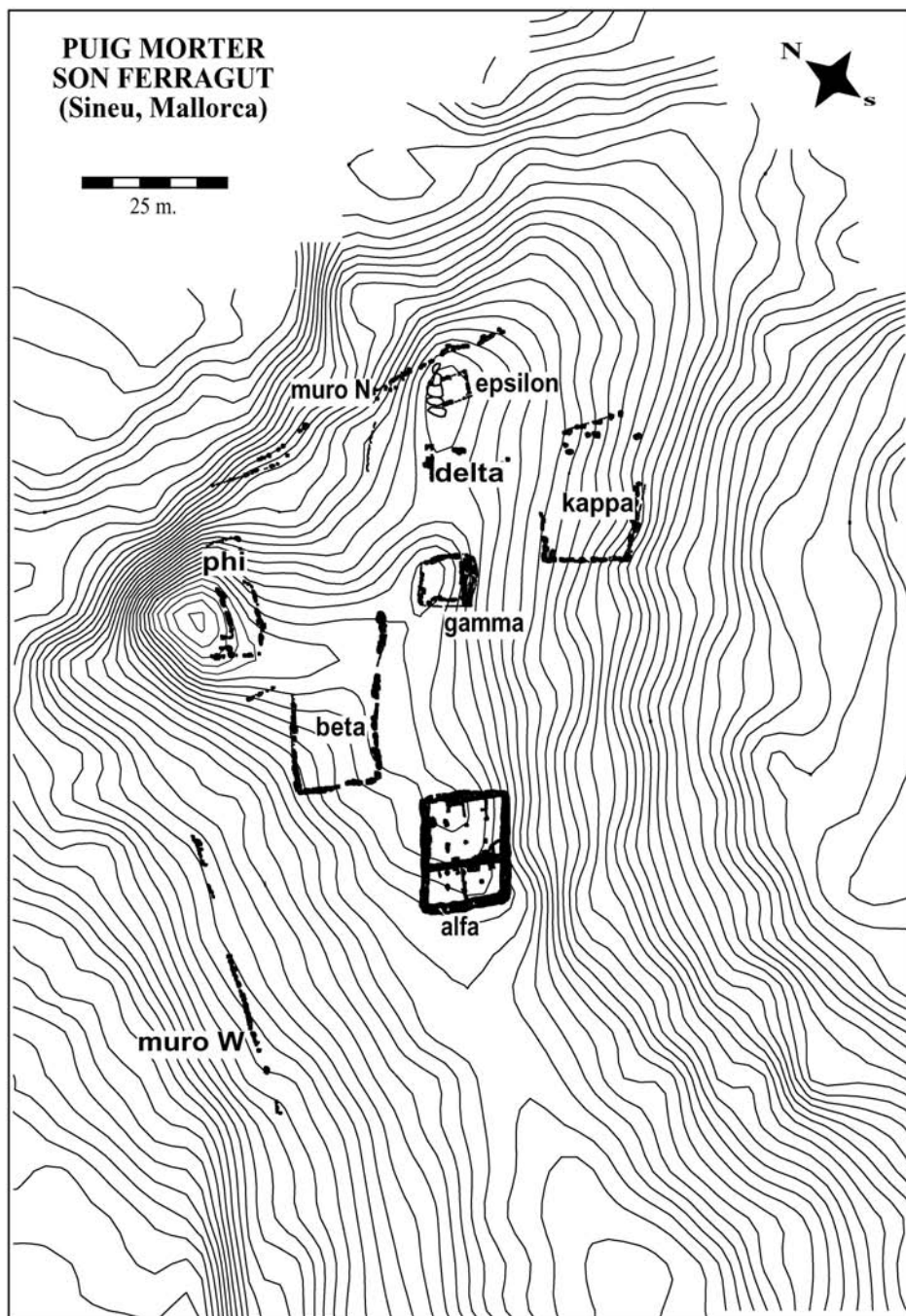

Figura 1. Plànol topogràfic del Puig Morter de Son Ferragut (Sineu, Mallorca).

Un aspecte fonamental per a la investigació ha consistit a contextualitzar la comunitat del Puig Morter de Son Ferragut en un marc de relacions socials, en el món social que va coexistir amb el grup domèstic que va ocupar l'edifici Alfa. D'aquí la necessitat de definir aquest horitzó de Son Ferragut en termes temporals. Les anàlisis de radiocarboni de l'edifici Alfa i la sincronització dels seus resultats amb les datacions d'altres jaciments, ens ha permès situar aquest horitzó temporal en l'interval entre 750/700 i 525/475 cal ANE. Malgrat els problemes que la corba de calibratge del radiocarboni té per a aquests moments, hi ha dates que ajusten aquest horitzó (per dalt i per baix). Amb les sèries de datacions, i buscant sempre una adequada contextualització arqueològica, ha estat possible establir les sincronies entre l'edifici Alfa i altres conjunts arqueològics. Aquest horitzó de sincronies rep el suport, també, de les datacions de l'horitzó anterior i de l'horitzó posterior, que a més ens permeten apreciar la dinàmica de canvis socials que tenen lloc a Mallorca.

La primera qüestió que hem de destacar és que, en conjunt, un territori illenc com les illes Balears, properes entre si i situades en el centre del Mediterrani Occidental, podria ser concebut com un espai de confluència de xarxes de relacions intercomunitàries, donat el context colonial i les conegudes rutes marítimes *fenícies*, *etrusques* o *gregues* que travessaven la regió entre els segles VIII i VI abans de la nostra era. No obstant això, només l'illa d'Eivissa, amb el seu assentament *fenici*, resulta representativa del denominat *horitzó orientaltzant*, al qual se sol fer referència quan es parla de les societats aristocràtiques en les quals la classe dominant va utilitzar productes de luxe d'un estil homogeni en gairebé totes les àrees del Mediterrani. Per contra, les grans illes de Mallorca i de Menorca semblen apartades de les pràctiques socials que van afavorir la circulació d'aquests productes i dels béns la distribució dels quals s'atribueix a comerciants fenicis, grecs o etruscos, i pràcticament no s'han trobat els costosos productes orientaltzants que van inundar altres àrees del Mediterrani.

Ambdues illes, Mallorca i Menorca, presenten algunes característiques comunes durant els segles VIII a VI, fet que, des de perspectives historicoculturals, ha permès definir una «cultura talaiòtica». El fòssil director més evident són els edificis amb forma de torre denominats *talaiots*. No obstant això, hi ha profundes diferències en l'arquitectura d'aquests edificis, igual que es poden assenyalar altres diferències notables en els productes fabricats i utilitzats en ambdues illes. Per aquesta raó és possible també un estudi separat de les comunitats de Mallorca i de Menorca.

En centrar-nos en l'illa de Mallorca, tampoc no es pot oferir una «norma cultural» al gust d'aquells que busquen homogeneïtats fàcils de simplificar en forma de cultures. La realitat és que l'heterogeneïtat sembla la millor manera de descriure la situació. No hi ha un bloc únic ni un territori on s'imposin certs models d'assentament, d'arquitectura, de sepultures o de tipologia ceràmica. La situació és més complexa del que pogués semblar. Resulta, doncs, necessari abordar les condicions de la vida social tenint en compte que hi devia haver una fragmentació políticocial, és a dir, una societat segmentària amb comunitats de les quals les pràctiques socials, les tradicions, les decisions i les xarxes de relacions no depenien de pautes homo-

geneïtzadores sorgides de centres supracomunitaris amb capacitat per prendre decisions. Per tant, hem de preguntar-nos quines van ser les pràctiques socials compartides per les distintes comunitats i quines relacions econòmiques i polítiques van mantenir entre si.

Donada aquesta heterogènia situació, creiem que cal contemplar el context illenc deixant de banda els trets culturals. Insistint que la posició cronològica no s'ha d'entendre com a part d'una periodització cultural, ja que intentar-ho duria a definir normes que inevitablement uniformitzarien una realitat diversa. En conseqüència, vam pensar que és més adequat definir horitzons temporals, ajustant-los, en la mesura del que és possible, a inflexions que afectin de forma més o menys general les diverses comunitats, amb la finalitat d'observar posteriorment quins àmbits de pràctiques socials van desenvolupar aquestes mateixes comunitats i quines relacions socials hi va haver entre elles, si és que n'hi va haver. Així, la clau per emmarcar la realitat social del grup domèstic de l'edifici Alfa i de la comunitat del Puig Morter és l'horitzó de Son Ferragut, ja esmentat.

2. L'EDIFICI ALFA I EL SEU CONTEXT

En l'assentament del Puig Morter, juntament amb l'edifici Alfa, s'han identificat altres dues construccions de característiques i grandària similars (edificis Beta i Kappa), així com el basament d'un edifici de tipus talaiot de planta quadrada (Gamma). Totes aquestes edificacions semblen constituir el conjunt urbanístic de la comunitat que va construir i va utilitzar l'edifici Alfa. A més hi ha diversos trams d'un recinte emmurallat amb una torrassa emplaçada en la cota més elevada (edifici Phi) i altres restes d'estructures, que no hi ha cap motiu perquè hagin estat sincrònics a l'edifici Alfa, ni per tant de l'horitzó de Son Ferragut. El conjunt format pels tres edificis del tipus d'Alfa i pel *talaiot* Gamma ofereixen una alineació regular al voltant d'un espai lliure, una plaça de 40 × 45 m aproximadament. Aquest conjunt ocupa una àrea de 0,35 hectàrees, encara que l'àrea del jaciment definit pels trams de muralla arriba a les 0,77 hectàrees.

L'edifici Alfa està construït amb murs de doble parament de blocs de pedra i farciment interior. El seu aparell exterior presenta ortòstats amatents en filades horitzontals sobre un sòcol. Té una planta amb forma de paral·lelogram que ocupa una àrea de 296 metres quadrats, amb unes dimensions màximes de 19,50 m × 15,80 metres. Constitueix una unitat arquitectònica formada per diversos espais estructurats, en la qual es distingeixen dues agrupacions separades per un mur mitger. La primera correspon a l'àrea d'un pati porticat i la segona a dues habitacions interiors, les estances A i B. El pati estava delimitat per 6 columnes de fusta, que descansaven sobre bases de pedra, i presentava al seu voltant una sèrie d'espais coberts, separats, bé per les columnes, bé per tirants (petits murs de pedra) que arrencaven del mur perimetral. Aquestes àrees són les següents: l'àrea de la llar, el passadís, l'àrea entre tirants, l'àrea entre columnes i l'àrea del receptacle. Quant a les dues habitacions interiors, dividides

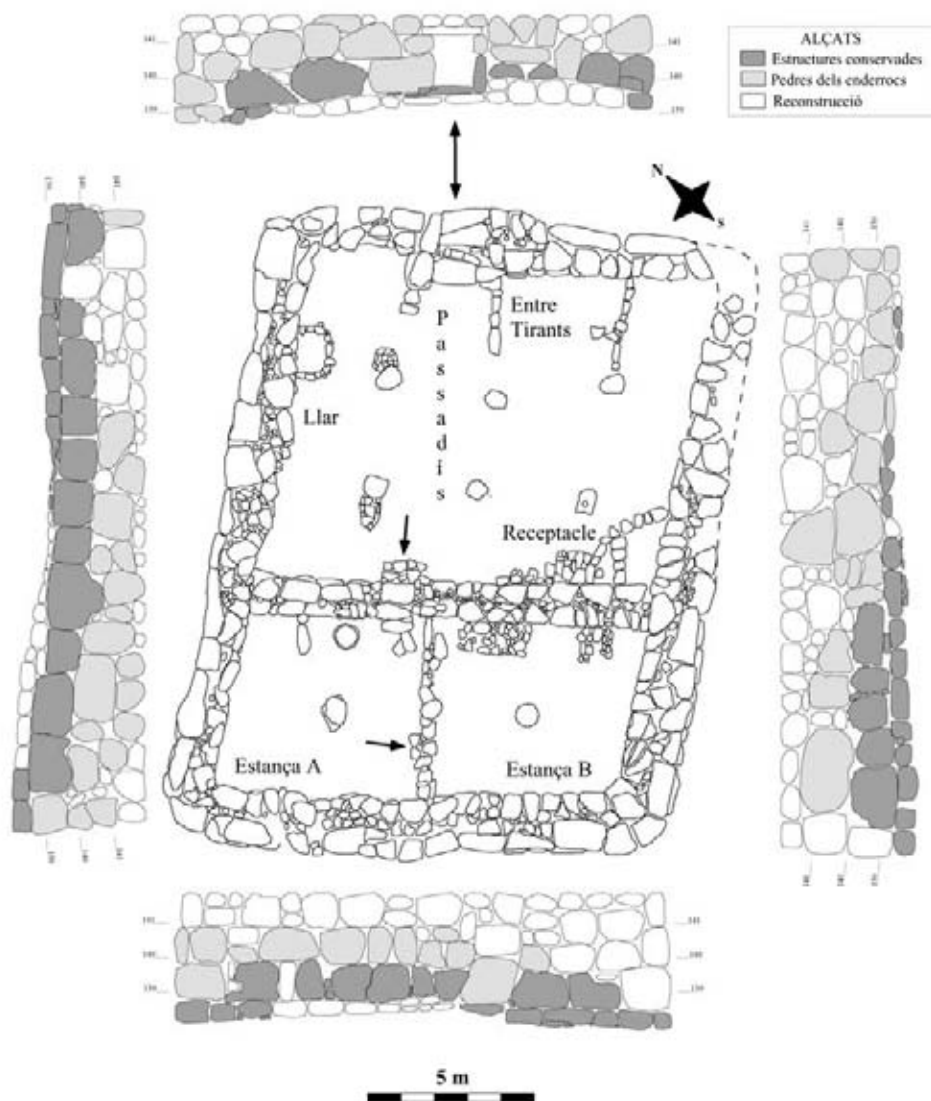

Figura 2. Edifici Alfa del Puig Morter. Plànol i alçats del parament extern del mur perimetral.

per un mur de pedra, comptaven probablement amb un terrat superior sustentat per tres columnes polilítiques. L'accés a l'edifici des de l'exterior es feia a través d'un portal amb llindar monolític i tres graons que descendien fins al pati. Des del pati es passava a l'estança A, travessant un altre portal amb escala descendent. Les dues habitacions estaven comunicades per una obertura en el mur que les separava.

Edificis Exemptis	Talaies i Torres	Habitacions Adossades	Coves-Abrits	Necròpolis i Sepulcres en Cova	cal. ANE
 Can Guix Edifici I c. 1120-910 Sant Francesc Edifici II c. 1090-7	 Sant Mateu c. 1000-700 Sant Francesc c. 870	 Sant Mateu-Cam Jardi c. 700 Sant Francesc c. 700-520	 Sant Mateu c. 800 Sant Miquel c. 700-500	 Sant Mateu c. 800-550 Sant Miquel c. 400-300 Sant Miquel c. 400-300	<p>c. 1100 - 850</p> <p>c. 900 - 700</p> <p>c. 750 - 475</p> <p>c. 525 - 375</p>
 Ping de Sa Malinca Edifici III c. 1060-400	 Ping de Sa Malinca c. 1000				

Figura 3. Horitzons temporals de la prehistòria de Mallorca: situació històrica de l'Horitzó de Son Ferragut.

Un edifici amb les característiques de l'Alfa respon a les descripcions que s'han utilitzat per definir els denominats «santuaris» vinculats a fases posttalaiòtiques de l'illa de Mallorca. Per aquesta raó, el conjunt de Son Ferragut ha estat tractat com un centre de caràcter ritual. No obstant això, l'estudi del registre arqueològic de les excavacions permet afirmar que es tracta d'un habitatge i que va ser ocupat per un grup domèstic. A més, la sèrie de sis datacions de carboni 14 obtingudes incideix en una cronologia inesperada per a un edifici d'aquest tipus, situant-lo en una etapa en la qual va conviure amb la major part dels assentaments talaiòtics. Dues de les dates fetes sobre bigues d'*Olea* es remunten a c. 790/780 cal ANE.² Les dates més recents corresponen a una mostra de vida curta de fauna trobada en el pis, c. 500 cal ANE, i a un tronc de *Pinus* que va poder emprar-se com a prestatge, banc, escala d'accés al terrat o per a la reparació d'alguna estructura constructiva, c. 480 cal ANE.³ La datació d'una pinta de fusta d'*Erica* ofereix com a resultat una cronologia de c. 680 cal ANE.⁴ Finalment, un os de fauna procedent d'un context format amb posterioritat a l'abandó és datat c. 620 cal ANE.⁵ En conclusió, podem datar la construcció de l'edifici Alfa entre c. 750/700 cal ANE, donada la vida llarga de les mostres de cronologia més alta, i l'abandó de l'ocupació c. 525/475 cal ANE, atenent als elements de matèria orgànica amb dates més recents. Aquest interval demarca l'horitzó de Son Ferragut.

En aquesta etapa es posa de manifest la coexistència a l'illa de Mallorca de diverses comunitats amb unitats d'habitació de característiques arquitectòniques molt diferents. Els edificis exempts de tipus Alfa del Puig Morter van conviure amb habitatges de dimensions reduïdes, adossats els uns als altres o a talaiots, tal com les coneixem en poblats com el proper de Son Fornés. Aquest tipus d'unitats domèstiques són les més conegudes en els assentaments de Mallorca i configuren agregats que incorporen edificis de tipus talaiot. No obstant això, el model de l'edifici Alfa, exempt i amb pati, tampoc resulta desconegut, ja que l'habitació 10 de Ses Païsses (Artà) respon a una unitat domèstica de característiques similars (LILLIU, 1963).

Podem assenyalar que l'establiment del Puig Morter il·lustra l'existència d'assentaments entorn d'edificis amb forma de torre (talaiots) de planta quadrada. Les datacions de l'edifici Alfa confirmen la contemporaneïtat amb poblats on aquestes torres eren de planta circular, com Son Fornés (Montuïri), Son Ferrandell-Oleza (Valldemossa) o Can Jordi (Santanyí). Les pràctiques funeràries de les comunitats de Mallorca mostren durant aquest horitzó la creació de nous llocs sepulcral, tal com indiquen les datacions de la necròpolis de Son Real (Santa Margalida) o els primers dipòsits funeraris anteriors a l'ús de sarcòfags en la cova de Son Maimó

2. IRPA-1257: 610±30 ANE; IRPA-1258: 640±30 ANE. Agraïm a Mark van Strydonck la precisió aconseguida en aquestes dates.

3. Beta-123761: 460±80 ANE; Beta 123763: 470±40 ANE.

4. KIK-1219/UtC-9489: 520±35 ANE.

5. Beta-123762: 570±60 ANE.

(Petra). La coexistència amb altres llocs funeraris, com l'abric de Son Matge (Vall-demossa), ens la donen algunes dates de carbons de les osseres. L'heterogeneïtat hi és manifesta.⁶

3. ACTIVITATS SOCIALS I CARÀCTER DOMÈSTIC DE L'EDIFICI ALFA

L'anàlisi de la materialitat social de l'edifici Alfa del Puig Morter ens ha permès detectar les diferents activitats que van tenir lloc en aquesta unitat d'habitació, emplaçar-les en les distintes àrees de l'edifici i establir les xarxes de les pràctiques socials en el marc del grup domèstic que va ocupar aquest lloc social.

La pròpia construcció de l'edifici Alfa va representar una activitat productiva de gran envergadura. L'estimació del volum de material constructiu necessari per elevar l'edifici s'ha observat que resulta similar a l'emprat en la construcció d'un dels edificis amb forma de torre de més grans dimensions que coneixem a Mallorca, el talaiot 1 de Son Fornés. S'hi van utilitzar majoritàriament conglomerats procedents del mateix turó del Puig Morter (estudi geològic de D. GÓMEZ-GRAS i R. RISCH 2003).

La producció ramadera del grup domèstic se circumscriu a la producció d'ovicaprins, destinats a l'obtenció de carn i productes lactis (anàlisi faunística de J. ESTÉVEZ i M. MONTERO 2003). Els ovicaprins eren sacrificats, esquarterats i cuinats en l'àrea de la llar i espais immediats del passadís. Pot concloure's que la carn de boví, igual que la de porc, escassament representada, arribava preparada per ser cuinada i consumida. El seu processament final es feia a l'àrea de la llar i del passadís. Pel que sembla, la ramaderia de bovins i de porcs era gestionada en un marc social extradomèstic, ja fos en el si de la pròpia comunitat del Puig Morter, ja en una altra comunitat. L'elevat grau de fragmentació de les restes òssies indica un intens trossejament de les porcions de carn que es cuinaven, si s'ha de jutjar per la densa concentració de petits fragments a l'àrea de la llar. L'estructura d'edats de la fauna representada en l'edifici Alfa apunta a un aprofitament de productes lactis en el cas dels ovicaprins i potser també de les vaques.

Per primera vegada en l'estudi d'un grup domèstic de l'horitzó de Son Ferragut vam disposar de dades directes de la producció d'aliments vegetals. L'existència de midó de *Triticum aestivum* (anàlisi de fitòlits de D. ZURRO 2003) sobre una llosa de l'àrea entre tirants assegura la disponibilitat de cereal. Es va emprar en la preparació de coques, en una cocció a baixa temperatura sobre lloses, que es duïen fins al lloc de consum, on han estat trobades. A més, la presència en l'àrea de la llar d'una dent de falç de sílex amb evidències d'ús (anàlisi funcional d'I. BRIZ i J. PUJAN 2003) pot relacionar-se amb el manteniment de falços que es van destinar a la collita del cereal. L'estudi de l'utilatge macrolític (estudi de R. RISCH 2003) suggereix que un molí de l'àrea de la llar i un morter de l'àrea del receptacle van poder ser emprats per a la fabricació de farina de cereal.

6. Veure GASULL, LULL i SANAHUJA YLL 1984 a, 1984b, 1984c; LULL *et al* 2001; PONS HOMAR 1999; TARRADELL i HERNÁNDEZ 1998; AMORÓS 1974; VENY 1977; WALDREN 1982; VAN STRYDONCK i WALDREN 1995.

L'imprescindible transport d'aigua, que s'obtenia fora de l'assentament, va haver de comptar amb recipients apropiats, entre els quals podem assenyalar cànirs i olles tipus A, la presència dels quals en l'àrea de la llar es vincula amb la disponibilitat d'aigua per a les tasques de cuina. Aquestes tasques es van portar a terme possiblement mitjançant l'ús de gots i d'olles tipus B, els recipients més idonis per a aquesta activitat.

Finalment, cal sumar a les activitats esmentades, la recerca de combustible, el manteniment de la pròpia infraestructura de la llar, la cocció dels aliments i la preparació d'infusions. L'única resta carpològica identificada correspon al gènere *Mercurialis*,⁷ les espècies del qual s'empren en medicina tradicional i en preparats homeopàtics.

La producció de terrissa a l'edifici Alfa era majoritàriament domèstica. Està testificada per evidències indirectes de la presència de matèria primera: l'arribada a l'habitatge d'argiles de cova és deduïble de la presència de fragments d'estalactites. A més hi ha instruments de treball terrissaire, com brunyidors confeccionats en ceràmica (estudi de R. RISCH 2003). S'han detectat dues tendències de producció ceràmica en l'edifici Alfa, que impliquen l'existència de dues tècniques diferenciades en l'elaboració i cocció dels recipients (anàlisi de R. RISCH i D. GÓMEZ GRAS 2003). Aquesta mateixa anàlisi ha permès definir produccions de terrissa arribades d'altres centres de producció, encara que en nombre reduït. Els productes ceràmics fabricats en l'edifici Alfa corresponen als mateixos models que coneixem en altres assentaments del mateix moment. En general, podem assenyalar una escassa estandardització dels productes, molt heterogenis en la seva morfologia i en les seves característiques tècniques, i pròpia de les produccions d'àmbit domèstic, la qual cosa subratlla la inexistència de tallers de terrisseria especialitzats.

La utilització de llana d'ovelles, procedent del ramat domèstic, permetria la fabricació de teixits. L'aparició en un sector de l'àrea de la llar d'una pinta de fusta d'*Erica* (anàlisi antracològica d'R. PIQUÉ i M. NOGUERA, 2003) podria associar-se a la seva ocupació en la fabricació de teixits de llana (probablement mitjançant telers de cintura), ús que també va poder tenir un punxó d'os. Un altre punxó, en aquest cas de coure, va poder servir per treballar materials més consistents, com el cuir.

La presència de diverses conquilles de mol·luscos marins en l'àrea de la llar (anàlisi malacològica d'A. BONET, 2003), en diversos estats de processament per a la fabricació de penjolls, indica treballs esporàdics de manufacturació d'ornaments.

Quant a l'emmagatzematge, n'hem pogut distingir dos tipus. El primer, un emmagatzematge a llarg termini, localitzat en l'àrea del receptacle i associat a orses, tennalles i cassoles carenades, algunes de les quals contenien porcions de carn, com indica l'elevada concentració d'ossos d'ovicaprins i sobretot de bovins trobats al seu costat. Els mateixos recipients ceràmics van aparèixer en l'estança A, on se situava un altre espai destinat a la mateixa fi. El segon tipus d'emmagatzematge consisteix

7. Comunicació personal de H. P. STIKA, a qui agraïm la informació oferta.

en una reserva quotidiana a curt termini. Es vincula a gots, olles A, olles B i càntrirs. Devia servir per a l'acumulació d'aigua, líquids i altres productes alimentaris. Es localitza en l'àrea de la llar, entre tirants, en el receptacle i en l'estança A. Les escàpules de boví treballades (J. ESTÉVEZ i M. MONTERO, 2003) semblen tenir la funció de cullerots per traslladar productes alimentaris d'un recipient a un altre.

A partir de l'estudi dels residus faunístics, han pogut definir-se tres àrees principals de consum alimentari, dues d'ovicaprins i la tercera de bovins. L'àrea de la llar i la d'entre tirants constitueixen àrees de consum quotidià de carn d'ovicaprins. Aquesta situació implica l'existència de dos grups en el si de la unitat domèstica, que es reunien habitualment en els menjars. El primer ho feia en l'àrea de la llar, l'espai on es concentra la major part d'activitats productives, de manera que aquest grup incloïa aquells que destinaven el seu treball a aquestes activitats. Per contra, el segon grup es reunia en l'àrea de tirants, en la qual no hi ha cap indicatiu de pràctiques productives i on els únics elements aliens al propi consum alimentari són objectes singulars (no associats a tasques de producció en l'habitatge), de manera que es devia tractar d'un grup apartat de la producció registrada en el pati porticat de l'edifici Alfa.

El consum comunitari de carn de boví tenia lloc en l'espai central del pati, entorn de l'àrea entre columnes. Aquí es consumien les porcions (terç superior) de les canals de boví que arribaven a l'edifici. Probablement tot el grup domèstic es reunia per menjar aquesta carn.

L'estança B, l'espai més interior de l'edifici Alfa, únicament ofereix restes de consum alimentari esporàdic. Pot plantejar-se, per tant, que es tracta d'un espai especialitzat en el descans. El mateix pot dir-se de l'estança A, on a més hi havia recipients d'emmagatzematge. La dualitat d'espais de consum es reforça amb aquesta dualitat d'espais de descans, apuntant cap a l'existència en l'interior de la unitat domèstica de dos grups socials diferenciats.

Cal destacar la identificació de dues bales de fona de pedra, una de les quals contextualitzada en l'àrea entre tirants. Es tracta de peces fusiformes amb un elaborat treball de poliment (R. RISCH, 2003). Posen en evidència l'existència d'armes de guerra especialitzades, que comporten algun tipus de situació de conflicte intercomunitari, materialitzat finalment en la destrucció dels assentaments de la regió d'es Pla de Mallorca, fet que coincideix amb el final de l'horitzó de Son Ferragut, i a una escala més àmplia, amb la consolidació a la regió del poder politicomilitar de l'estat de Cartago.

A partir de la distinció entre l'utilitat de consum alimentari i els objectes singulars (aliens a les activitats de producció econòmica), pot observar-se clarament que aquests últims es localitzen gairebé exclusivament en l'àrea entre tirants. Es tracta d'un fragment de vareta de coure, de la bala de fona abans esmentada, d'un bol hemisfèric amb perforacions al llarg de la vora i d'un penjoll de conquilla. És important insistir que aquests objectes es localitzen en una àrea on no es porta a terme cap procés de treball i en el qual, pel que sembla, únicament es consumeix.

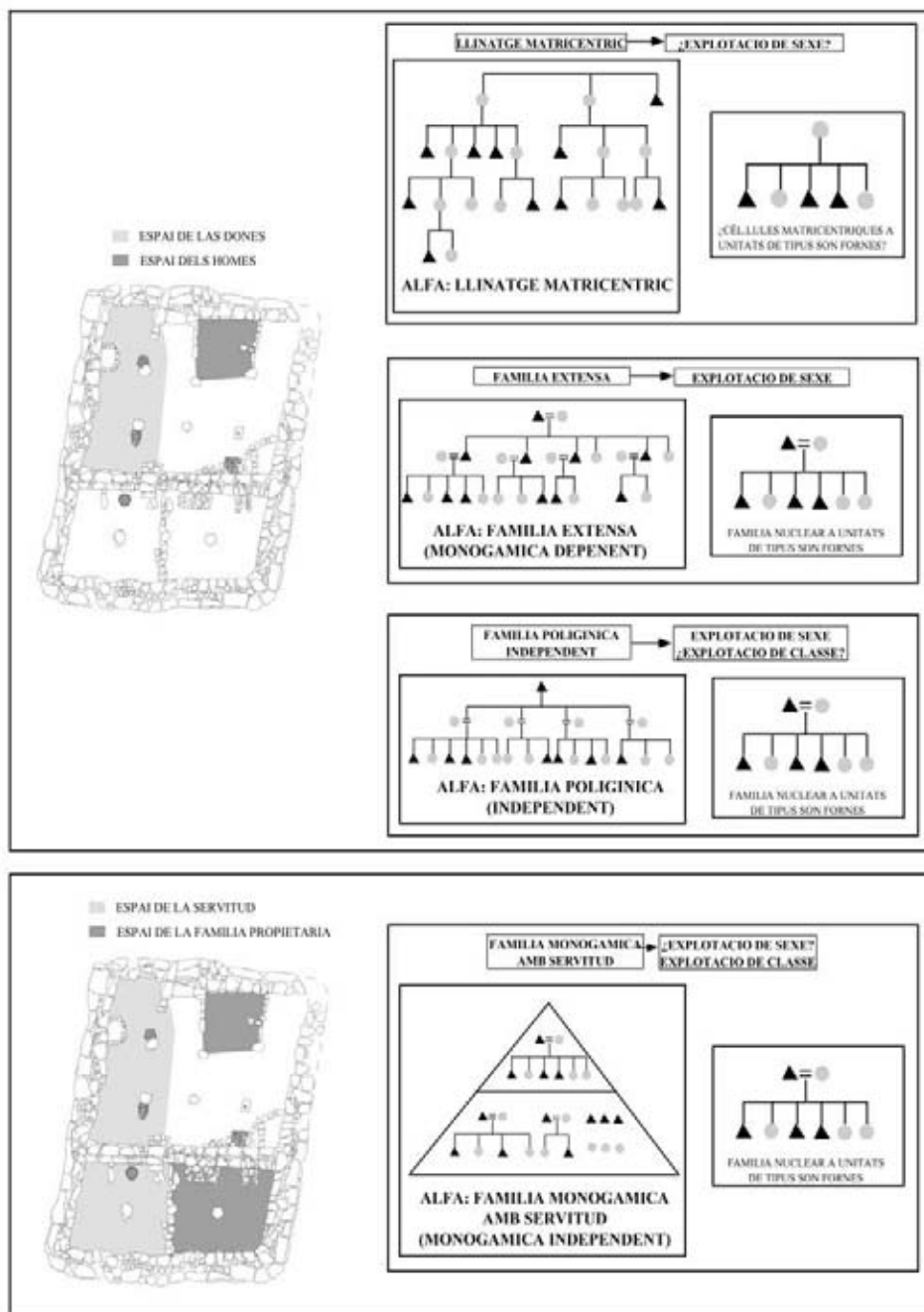

Figura 4. Hipòtesis socials per a la unitat domèstica de l'edifici Alfa del Puig Morter de Son Ferragut.

Per la seva banda, entre l'utilatge de consum alimentari, vam comptar amb l'evidència de tres lloses de pedra detectades, respectivament, en l'àrea entre tirants, el receptacle i l'estança B. L'estudi dels fitòlits fet sobre les lloses testimonia, com ja s'ha assenyalat, la presència de midó procedent de *Triticum aestivum* com a resultat del processament de farina. També hem de relacionar amb les pràctiques de consum la presència de contenidors ceràmics utilitzables com a vaixel·la —gots, bols i olles— en l'àrea de la llar, entre tirants i al costat del receptacle.

En conclusió, es fa palesa una clara dicotomia entre els espais en funció dels treballs que s'hi fan i del lloc en el qual es consumeixen. Així, resulta clar que l'àrea de la llar i del passadís es mostren molt properes, ja que són llocs on s'executen la major part de les activitats productives. L'àrea del receptacle i l'estança A també apareixen relacionades per l'activitat d'emmagatzematge que les caracteritza. En l'altre extrem de l'ús social de l'espai, es detecta una estreta relació entre l'estança B i l'àrea entre tirants a causa de la seva excepcionalitat com a llocs allunyats de qualsevol activitat de producció d'objectes. Hi tenen lloc el consum d'aliments i la concentració d'objectes singulars així com el descans dels individus.

L'edifici Alfa és l'únic excavat en el jaciment del Puig Morter, de manera que ha estat necessari fer una comparança amb l'altre assentament contemporani que ofereix un registre arqueològic de qualitat, el nucli de Son Fornés. La finalitat de la comparança ha estat poder establir amb seguretat que som enfront d'una unitat domèstica que mostra pràctiques socials recurrents (criteri d'identificació de les unitats domèstiques). Així, podem afirmar que l'edifici Alfa és una unitat domèstica en comparar les activitats detectades en l'edifici Alfa amb els habitatges del poblat de Son Fornés. Poden assenyalar-se una sèrie de recurrències que aconsellen considerar aquests llocs socials com a unitats domèstiques: esquarterament d'ovelles i cabres, preparació culinària d'ovicaprins i boví, treball de moldre cereals, processament de lactis, cocció d'aliments, subministrament i emmagatzematge d'aigua, subministrament de combustible, neteja, emmagatzematge per a ús quotidià i a llarg termini, manufactura ceràmica, consum d'ovicaprins i de boví i, finalment, descans.

No obstant això, les diferències en la grandària de les unitats domèstiques fan suposar que l'edifici Alfa, amb gairebé 300 metres quadrats, devia allotjar un grup domèstic d'un volum més de tres vegades superior als grups domèstics de Son Fornés. En aquest mateix sentit, hem utilitzat diversos criteris per estimar la grandària del grup de l'edifici Alfa, que se situaria entre els 20 i 26 individus, mentre que per a les cases de Son Fornés seria de 6 a 9. Aquestes diferències entre grups domèstics en dues comunitats coetànies, que es troben a menys de 10 quilòmetres de distància, indiquen la gran heterogeneïtat social i política que ara comencem a albirar en la prehistòria mallorquina.

A més, és necessari tenir en compte que l'edifici Alfa, com a unitat domèstica, forma part de les unitats en les quals es va estructurar la vida social en l'assentament del Puig Morter i, almenys, altres dues unitats són similars per la seva grandària i les seves tècniques constructives (Beta i Kappa). Si aquestes són també unitats domèstiques, un quart edifici (Gamma) és una petita construcció de planta quadrada, i, com en altres casos, la seva singularitat respon al seu caràcter extradomèstic.

4. GRUP DOMÈSTIC, RECIPROCIAT I EXPLOTACIÓ

Tenint en compte el registre arqueològic de l'horitzó de Son Ferragut, amb la coexistència de diverses formes d'organització de grups domèstics de diferents grandàries, així com les activitats documentades en l'edifici Alfa i en els altres llocs socials coneguts, no som en condicions de tancar el debat sobre quines eren les relacions socials en i entre les comunitats mallorquines d'aquesta etapa. No obstant això, vam considerar que s'han de contemplar diverses hipòtesis que s'ajusten al suport empíric disponible, i que ofereixen una explicació de les relacions socials internes dels grups domèstics i de les comunitats i permeten abordar les condicions de reproducció de la vida social.

Abans d'entrar en el terreny de les lectures sociològiques, creiem necessari insistir que no cal confondre una unitat domèstica amb una família, ni tampoc una família amb una família nuclear (SAN ROMÁN i GONZÁLEZ ECHEVARRIA, 1994). L'actualisme de la família nuclear ha envaït, en moltes ocasions, la bibliografia arqueològica, i ens hem de moure amb molta precaució davant generalitzacions basades en la universalitat d'aquest model. Definim unitat domèstica com un grup amb relacions consanguínies, afinitat i/o imposició, de tipus familiar o no, els vincles del qual s'estableixen a partir de la convivència quotidiana i proporcionen el context idoni per a les cures implicades en la producció bàsica d'individus (reproducció biològica) i en el seu manteniment. En canvi, el concepte de família es relaciona amb un grup de persones vinculades a partir del matrimoni, adscrit a la procreació i cura dels fills i filles i amb una residència comuna. La família no és la forma universal de grup domèstic, de manera que per a l'arqueologia prehistòrica, vam preferir la denominació d'unitat domèstica, intentant matisar-la en tant que sigui possible.

Els criteris emprats per establir la grandària del grup que vivia en l'edifici Alfa del Puig Morter convergeixen en un nombre que oscil·la al voltant de 23 individus, enfront dels 7 o 8 aproximadament de les unitats domèstiques de Son Fornés. Això permet plantejar només quatre possibilitats, segons els criteris establerts per les ciències socials per explicar el sistema de parentiu i, per extensió, les relacions socials i polítiques, almenys en la regió d'es Pla del centre de Mallorca.

Llinatges matricèntrics. Aquesta hipòtesi descarta l'existència de família i l'exogàmia. Així, un llinatge matricèntric en habitatges com l'edifici Alfa, pot incloure germans i germanes, juntament amb les filles i fills d'aquestes. Paral·lelament, podríem trobar cèl·lules matricèntriques en petites unitats domèstiques de tipus Son Fornés, de manera que en l'horitzó de Son Ferragut no tindrien cabuda estructures patriarcal ni familiars. Les distintes comunitats, almenys en es Pla de Mallorca, compartirien uns mateixos criteris de socialització i referents ideològics similars. Les comunitats matricèntriques estan basades en el control per les dones de la producció de cossos i probablement en una divisió del treball escassament marcada o fonamentalment orientada a assegurar la redistribució equitativa entre tota la comu-

nitat i evitar relacions d'explotació en les produccions de la vida social (de cossos, de manteniment d'individus, de producció d'objectes i el seu manteniment), ja que la reproducció social d'unitats matricèntriques exigeix mantenir una estabilitat i continuïtat dels grups domèstics.

Comunitats de famílies monogàmiques. Aquesta hipòtesi pressuposa una família de tipus extens, monogàmica i dependent, en habitatges de tipus Son Ferragut, amb la convivència de tres generacions i amb una mitjana de quatre fills o filles per matrimoni, d'acord amb una ràtio que s'ajusta a les estimacions d'una família nuclear en habitatges de tipus Son Fornés. La sexuació de la força de treball en una família extensa basada en matrimonis monogàmics ofereix una composició per sexes equiparable a la d'una família monogàmica independent, de manera que la presència d'un home i d'una dona en cada unió matrimonial implica una situació similar a la d'una família nuclear amb divisió sexuada de tasques. Ambdues comparteixen una mateixa concepció de la socialització i del treball que facilita l'exogàmia entre grups. Però les diferències entre comunitats de famílies extenses i de famílies nuclears repercuteixen en el potencial per organitzar la força de treball, que és més gran en les famílies extenses. En aquesta situació, la divisió del grup domèstic detectada en l'edifici Alfa pot explicar-se en termes de divisió per sexes, amb les dones i les criatures vinculades al treball i al consum en l'àrea de la llar, i amb els homes associats a l'àrea entre tirants, a la guerra i a activitats executades fora dels habitatges. Si els treballs masculins no compensaven el treball fet en l'espai domèstic ens trobaríem amb una situació d'explotació interna en els grups domèstics, disimetria que beneficiaria el col·lectiu masculí.

Grups domèstics poligínics. Segons aquesta hipòtesi, la unitat domèstica de l'edifici Alfa devia estar constituïda per una família formada per un home i, almenys, tres o quatre dones amb els seus fills i filles. L'existència de famílies poligíniques independents estableix unes condicions en les quals difícilment pot evitar-se l'explotació del treball de les dones en benefici dels homes. A més, la pròpia exigència de la poligàmia suposa que no tots els homes poden disposar de diverses dones, de manera que, si no existeix una elevada mortalitat masculina per alguna raó, s'estableixen unes condicions perquè alguns homes, a través del matrimoni, es beneficiïn del treball de les dones en major mesura que uns altres, abocats a la monogàmia. Aquest no podria ser el cas de les unitats domèstiques de tipus Son Fornés, on el registre no permet avalar una situació de poligàmia, atès el petit volum de les cèl·lules domèstiques. Únicament si el cap de família residís fora de la unitat domèstica podria explicar-se una situació equiparable a la que pot suggerir-se per al Puig Morter. En l'àmbit intern de l'edifici Alfa, els dos grups identificats serien fruit d'una divisió sexual del treball, del consum i del descans, amb un espai específic per als homes (pare i fills), desvinculats dels treballs productius dintre de la unitat d'habitació.

Servitud familiar. L'edifici Alfa podria correspondre també a una unitat domèstica formada per una família monogàmica independent i per individus al seu servei. Segons aquesta hipòtesi, la divisió del treball, del consum i del descans en espais diferenciats s'explicaria a partir de la pròpia configuració de classes socials. Els components de la família propietària ocuparien l'àrea de tirants i l'estança B, mentre que homes i dones dependents estarien en l'àrea de la llar i en l'estança A. El panorama social resultant implicaria que en l'horitzó de Son Ferragut hi havia una classe social dominant, que residia en comunitats com el Puig Morter, i que es va poder apropiar en el seu benefici de la força de treball de sectors dependents, assentats en altres comunitats, com Son Fornés. Aquest model social no exclou, sinó que reforça, la probable explotació de les dones.

Com ja hem anat comentant en esmentar cadascuna de les quatre possibilitats en relació amb la composició del grup domèstic que habitava l'edifici Alfa, l'explicació al fet que el consum quotidià, derivat de la ramaderia d'ovicaprins gestionada pel propi grup domèstic, es trobi fragmentat, implica que el propi grup també ho estava. És a dir, que hi havia una situació de segregació social dintre del propi grup que podria suposar una dissimetria social. En cas que existís aquesta dissimetria podria respondre a dues situacions:

a) Homes i dones de l'edifici Alfa es reunien per menjar i treballar en espais distints. Si el grup domèstic estava format per uns 23 individus, el sector masculí comptava amb 4-6 homes, que devien tenir cabuda en l'àrea entre tirants, i la resta devia estar formada per dones i nens o nenes de diferents edats, que devien treballar i menjar en l'àrea de la llar.

b) La família propietària de l'edifici Alfa i els individus dependents devien ser els que ocupaven espais diferenciats a l'hora dels menjars quotidians. El primer grup es devia situar en l'àrea de tirants, mentre el segon romania en els espais de treball habitual. Aquest segon grup d'individus dependents podria estar constituït per parents sense drets de propietat o per criats i criades, serfs i serves o esclaus i esclaves.

En ambdues hipòtesis, el consum de carn de bovins respondria a un reagrupament de la totalitat de la unitat domèstica, en el marc de certes pràctiques que la devien reforçar des del punt de vista ideològic.

En el cas d'acceptar la primera possibilitat (segmentació espacial entre homes i dones-criatures) hauríem d'aclarir si les relacions són de reciprocitat o d'explotació. I si els homes que es reunien en l'àrea entre tirants es beneficiaven del treball productiu fet per les dones, caldria preguntar-se sobre les contrapartides materials que oferien. Si suposem que els homes feien tasques fora de l'edifici Alfa (pasturatge) i potser estaven també associats a l'activitat bèl·lica (presència de la bala de fona) i a la gestió política, segurament hauríem de parlar d'explotació relativa (més hores de treball per part d'un sector enfront de l'altre) en benefici del col·lectiu masculí. Però aquesta afirmació no pot fer-se ara com ara, sobretot si no disposem d'informació sobre dissimetries en el consum o sobre les repercussions físiques dels treballs fets. No obstant això, si disposéssim d'evidències per confir-

mar que el grup estava constituït com a família poligínica independent, llavors sí que podríem assegurar l'explotació de sexe per la pròpia composició política de la poligínia i, a més, també podríem afirmar l'explotació entre classes, ja que el matrimoni amb diverses dones respon a un ideal social al qual només poden arribar alguns homes del grup, no tots. Si confirméssim la segona possibilitat (servitud familiar), hauríem de parlar d'explotació entre classes, entre família propietària de l'edifici Alfa i servitud. En aquest últim cas, segurament també ens trobaríem amb explotació entre sexes.

A l'espera que la investigació ofereixi noves evidències, hem considerat imprescindible subratllar la possibilitat que no s'establiessin relacions d'explotació dintre del grup domèstic, sinó una compensació en termes de reciprocitat entre els treballs domèstics i altres treballs exteriors. Aquesta possibilitat pot trobar-se en grups basats en llinatges matricèntrics.

Les expectatives de la investigació, a partir d'ara, haurien de centrar-se a intentar de donar resposta a les hipòtesis formulades. Resposta que s'hauria d'orientar a obtenir les evidències que assegurin de forma concreta l'existència o no de dissimetries entre treball i accés als productes (objecte i atencions), i que permetin descartar alguna de les hipòtesis que hem assenyalat per a un dels comptats espais domèstics de la prehistòria de Mallorca que coneixem amb detall.

4. BIBLIOGRAFIA

- AMOROS, L. (1974) «La cueva sepulcral prerromana de Son Maimó, en el término municipal de Petra, Mallorca». A: *VI Symposium de Prehistoria Peninsular, Palma 197*. Barcelona: Instituto de Prehistoria y Arqueología, p. 137-170.
- BONET AVALOS, A. (2003) «Análisis malacológicos del Edificio Alfa del Puig Morter». A: CASTRO MARTÍNEZ, P. V.; ESCORIZA MATEU, T.; SANAHUJA YLL, M. E. 2003: p. 362-365.
- BRIZ GODINO, I. i PIJOAN, J. (2003). «El registro lítico tallado del Edificio Alfa del Puig Morter». A: CASTRO MARTÍNEZ, P. V.; ESCORIZA MATEU, T. ; SANAHUJA YLL, Mª E. 2003: p. 301-305.
- CASTRO MARTÍNEZ, P. V.; MICÓ, R. (1995) «El C14 y la resolución de problemas arqueológicos», *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 5: 252-260.
- CASTRO MARTÍNEZ, P. V., ESCORIZA MATEU, T.; SANAHUJA YLL, M. E. (2002 a) «Trabajo y Espacios Sociales en el ámbito doméstico. Producción y prácticas sociales en una unidad doméstica de la prehistoria de Mallorca». *Geocrítica. Scripta Nova*, VI, 119 (10), URL: <http://www.ub.es/geocrit/sn/sn119-10.htm>, 11 p.
- CASTRO MARTÍNEZ, P. V.; ESCORIZA MATEU, T.; SANAHUJA YLL, M. E. (2002b) «Trabajo, Reciprocidad y Explotación. Prácticas Sociales, Sujetos Sexuados y Condiciones Materiales». A: I. TERRADAS, J. L. MOLINA; C. LARREA (ed.) *El Recurso de la Reciprocidad. IX Congreso de Antropología*: p. 156-177. Barcelona: Instituto Cata-

- lán de Antropología, Universidad de Barcelona, URL: <http://www.ub.es/ica/congreso/sim1com.htm>
- CASTRO MARTÍNEZ, P. V., ESCORIZA MATEU, T.; SANAHUJA YLL, M. E., (2003) *Mujeres y Hombres en Espacios Domésticos. Trabajo y Vida Social en la Prehistoria de Mallorca*. Oxford: Archaeopress. (British Archaeological Reports, International series; 1162)
- CASTRO MARTÍNEZ, P.V., LULL, V.; MICÓ, R. (1996) *Cronología de la Prehistoria Reciente de la Península Ibérica y Baleares (c. 2800-900 cal ANE)*. Oxford. (British Archaeological Reports, International series; 652)
- CASTRO MARTÍNEZ, P. V.; CHAPMAN, R. W.; GILI SURIÑACH, S.; LULL, V.; MICÓ, R.; RIHUETE HERRADA, C.; RISCH, R.; SANAHUJA YLL, M. E. (1999) «Teoría de la excavación arqueológica». A: P. V. CASTRO MARTÍNEZ [et al.] *Proyecto Gatas. 2. La dinámica arqueoecológica de la ocupación prehistórica*, p. 22-51. Sevilla: Consejería de Cultura de la Junta de Andalucía.
- ESTÉVEZ, J. I MONTERO, M. (2003) «Análisis de los restos animales del Edificio Alfa del Puig Morter». A: CASTRO MARTÍNEZ, P. V.; ESCORIZA MATEU, T.; SANAHUJA YLL, M. E. 2003: p. 336-361.
- GASULL, P.; LULL, V.; SANAHUJA YLL, M. E. (1984 a) *Son Fornés I. La Fase Talayótica. Ensayo de reconstrucción socioeconómica de una comunidad prehistórica de la isla de Mallorca*, Oxford. (British Archaeological Reports, International series; 209)
- GASULL, P.; LULL, V.; SANAHUJA YLL, M. E. (1984 b) «Estudio comparativo de los talaiots nº 1 y 2 de Son Fornés (Montuiri, Mallorca)». Oxford: p. 1239-1257. (British Archaeological Reports. International series; 229)
- GASULL, P.; LULL, V.; SANAHUJA YLL, M. E. (1984c) «La Habitación nº 5 de Son Fornés (Montuiri). Modelo de una vivienda talayótica», Oxford: pp. 1259-1297. (British Archaeological Reports. International series; 220)
- GÓMEZ-GRAS, D.; RISCH, R. (2003) «Contexto geológico del yacimiento prehistórico del Puig Morter». A: CASTRO MARTÍNEZ, P.V.; ESCORIZA MATEU, T.; SANAHUJA YLL, M. E. 2003: p. 173.
- LILLIU, G. (1963) «Cenno sui pui recenti scavi del villaggio talaiotico de ses Païsses ad Artà-Maiorca (Baleari)». *Studi Sardi*, XVIII: 22-52.
- LULL, v.; MICÓ, r.; RIHUETE HERRADA, C.; RISCH, R. (2001) *La Prehistoria de las Islas Baleares y el yacimiento arqueológico de Son Fornés (Montuiri, Mallorca)*. Montuiri: Fundación Son Fornés.
- PIQUÉ HUERTA, R. i NOGUERA, M. (2003) «La gestión de los recursos forestales durante la prehistoria de las Baleares: El yacimiento del Puig Morter». A: CASTRO MARTÍNEZ, P.V.; ESCORIZA MATEU, T.; SANAHUJA YLL, M. E. 2003: p. 322-332.
- PONS HOMAR, G. (1999) *Anàlisi espacial del poblament pretalaiòtic final I i al Talaiòtic I de Mallorca*. Palma: Consell Insular de Mallorca.
- RISCH, R. (2003) «Los artefactos macrolíticos del yacimiento del Puig Morter». A: CASTRO MARTÍNEZ, P.V.; ESCORIZA MATEU, T.; SANAHUJA YLL, M. E. 2003: p. 306-319.

- RISCH, R. i GÓMEZ-GRAS, D. (2003) «Estudio petrográfico y paleotecnológico de los materiales cerámicos de Son Ferragut». A: CASTRO MARTÍNEZ, P. V.; ESCORIZA MATEU, T.; SANAHUJA YLL, M. E. 2003: p. 190-216.
- SAN ROMAN, T.; GONZALEZ ECHEVARRIA, A. (1994) *Las relaciones de parentesco*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- STUIVER, M.; REIMER P. J.; REIMER, R. (2000) *CALIB 14C Calibration Program*. Seattle: University of Washington. URL: <http://depts.washington.edu/qil/calib>
- TARRADELL, M.; HERNÁNDEZ GASCH, J. (1998) *Son Real. Necrópolis talayótica de la edad del hierro*. Area de Arqueología de la Universitat de Barcelona.
- VAN STRYDONCK, M.; WALDREN, W. H. (1995) «Radiocarbon dating of the Son Matge Rock Shelter». A: WALDREN, W. [et al.] (1995) *IIIrd Deià International Conference of Prehistory*. Oxford: pp. 165-183. (British Archaeological Reports. International series; 611 (i))
- VENY, C. (1977) «Apuntes complementarios sobre la cueva de la Edad del Hierro de Son Maimó (Petra)». *Trabajos de Prehistoria*, 34: 111-164.
- WALDREN, W. H. (1982) *Balearic Prehistoric Ecology and Culture*. Oxford. (British Archaeological Reports. International series; 149)
- ZURRO HERNÁNDEZ, D. (2003) «Resultados preliminares de los análisis de fitolitos y almidones del yacimiento de Son Ferragut». A: CASTRO MARTÍNEZ, P. V.; ESCORIZA MATEU, T.; SANAHUJA YLL, M. E. 2003: p. 333-335.